

YTTRANDE

2017-01-29

Ju2016/06811/L5

Justitiedepartementet

103 33 Stockholm

FATTAS YTTRANDE ÖVER BETÄNKANDET SOU 2016:60, ETT STARKARE SKYDD FÖR DEN SEXUELLA INTEGRITETEN

Inledning

Fatta är en partipolitiskt och religiöst obunden medlemsorganisation som arbetar för samtycke i praktik och lagstiftning. Organisationen bedrivs helt ideellt av en styrelse och ca 50 aktivister. Sedan starten 2013 har Fatta haft som mål att skapa en samtyckeskultur hela vägen från förskolan till rättsväsendet. Genom att använda oss av kultur och politik som verktyg når vi ut och engagerar på en bred front. För att nå ut med vårt budskap använder vi oss även av sociala medier, där vi har 82 000 följare. Detta visar att de frågor Fatta driver har ett brett stöd och engagerar många.

Fatta vill se ett samhälle där allas kroppsliga och sexuella integritet respekteras. Det ska vara en självklarhet att sex är ett samspel som bygger på respekt och ömsesidighet. För att uppnå detta måste normer kopplade till kön, sex och sexualitet förändras. En viktig del i det normförändrande arbetet är införandet av en lagstiftning som tydligt markerar att samhället erkänner och skyddar den sexuella självbestämmanderätten i grunden. Som ett komplement till en förändrad sexualbrottslagstiftning måste resurser avsättas till kompetenshöjande insatser gällande genus, normer, sex och sexualitet och långsiktiga satsningar på att förändra skadliga maskulinitetsnormer göras.

Sammanfattning

Fatta tillstyrker utredningens förslag till lagändringar.

Fatta välkomnar Sexualbrottskommitténs förslag till en modern och jämställd sexualbrottslagstiftning som tydligt erkänner den sexuella självbestämmanderätten i grunden och som tar ett helhetsgrepp i frågan om skyddet för den sexuella integriteten. Utredningen uppvisar noggranna och väl genomförda överväganden mellan skyddet för den sexuella integriteten, legalitetsprincipens krav och rättssäkerheten för den tilltalade.

Fatta menar att gränsdragningen mellan rätt och orätt enligt dagens sexualbrottslagstiftning bestäms utifrån förlegade uppfattningar om vad som utgör ett sexuellt övergrepp. Detta trots att både forskning och brottsutsattas erfarenheter tydligt visar att våld och hot inte krävs för att begå ett övergrepp på den sexuella integriteten. Vad dagens lagstiftning missar är just vad det aktuella förslaget

poängterar: att det avgörande för om en handling kränker någons sexuella integritet är förekomsten eller frånvaron av frivilligt deltagande. I en modern sexualbrottslagstiftning är det därför där gränsen mellan rätt och orätt ska dras. På så vis tydliggör lagstiftningen att rätten till sexuell självbestämmanderätt handlar om mer än frihet från våld, hot eller utnyttjande.

Fatta ställer sig positiv till införandet av oaktsamhetsansvar och instämmer i utredningens slutsats att en nykriminalisering är befogad. Med tanke på att den sexuella integriteten är ett högt värderat skyddsintresse, och att de gärningar som kränker den är allvarliga, är det förvånande att ett oaktsamhetsansvar inte införts redan tidigare. Ett krav på aktsamhet vid genomförandet av sexuella handlingar med en eller flera andra människor ska vara en självklarhet i en modern sexualbrottslagstiftning. Fatta anser dock att en kriminalisering av oaktsamhet, inte bara grov oaktsamhet, bör övervägas.

Vad gäller förslaget om bättre stöd till målsäganden under rättsprocessen instämmer Fatta i utredningens förslag, men efterlyser en kartläggning av den brottsutsattas behov av juridisk rådgivning innan polisanmälan görs.

Därutöver ställer sig Fatta positiv till den språkliga och systematiska översyn som gjorts i utredningen. Brotsrubriceringen sexuellt övergrepp ger en mer rättvisande bild av brottet samt förtydligar att det är den sexuella integriteten som är skyddsintresset. Att begreppet samlag ges en modern innebörd är positivt utifrån såväl principiella som pedagogiska perspektiv.

Avsnitt 5.4 Våldtäkt och vissa andra brott får nya brottsbeteckningar

Fatta välkomnar utredningens förslag. Att i samband med de i övrigt föreslagna lagändringarna också ändra brotsrubriceringen ser Fatta som positivt av flera anledningar. Språkbruk och ordval har ett stort inflytande över vår verklighetsuppfattning och förståelse av händelser. Hur vi talar om sexuella övergrepp/våldtäkt/sexuellt våld formar våra föreställningar om vad sexuella övergrepp/våldtäkt/sexuellt våld är.

Blir Sexualbrottskommitténs lagförslag verklighet kommer gränsdragningen mellan straffri och straffbar gärning dras vid frivillighet. Från rent språkliga utgångspunkter kan det således ifrågasättas om brotsrubriceringen våldtäkt är lämplig för ett brott som inte ställer krav på att vare sig fysiskt våld eller hot förekommer.

Begreppet våldtäkt implicerar en närvaro av fysiskt våld. För det första eftersom våld utgör en del av själva ordet. Täkt å sin sida betyder någonting man tar, och är ett ord som idag bland annat återfinns i ordet grustäkt. Detta lever kvar sedan den tid då våldtäkt reglerades som ett egendomsbrott riktat mot mannen. Kvinnan var sin fars eller mans egendom och våldtäkt innebar tagandet av denna egendom med våld. Det andra skälet utgörs av att begreppet våldtäkt är starkt kopplat till felaktiga föreställningar om att en ”riktig våldtäkt” innehåller fysiskt våld från förövaren och motstånd från den utsatta. Vad vi än anser om denna koppling till fysiskt våld så existerar den, och den riskerar att få negativa konsekvenser på flera plan. En brottsbeteckning som inte överensstämmer med vad som faktiskt utgör ett brott kan försvåra för både förövare och utsatt att definiera ett sexuellt övergrepp som inte innehållit fysiskt våld som ett brott. Detta riskerar i sin tur att leda till att brottet inte

anmäls och att hjälp inte söks. Mot bakgrund av det anförda anser Fatta att det finns starka skäl som talar för att ändra brottsbeteckningen.

Ett av syftena bakom Sexualbrottskommitténs föreslagna lagändring är att sända ett tydligt normativt budskap: allt annat än ett ja är ett nej. Till skillnad från våldtäkt så tydliggör rubriceringen sexuellt övergrepp detta. Termen övergrepp markerar tydligt brottets innebörd, det vill säga det faktum att utförandet av en sexuell handling med någon som inte deltar frivilligt är ett övergrepp alldeles oavsett om något medel har använts eller inte. Precis som vi behöver en modern sexualbrottslagstiftning som överger förlegade föreställningar behöver vi möjliggöra ett modernt samtal om sexuella övergrepp. Vid en ändrad brottsrubricering kommer det samtalet tillåtas utgå från ett begrepp som inte är kopplat till det idag föreställda kravet på fysiskt våld utan som istället tydliggör att brottets skyddsintresse är den sexuella integriteten.

Avsnitt 5.5 Närmare om utformningen av bestämmelserna om sexuellt övergrepp och sexuell kränkning

Fatta instämmer i utredningens förslag om hur bestämmelserna om sexuellt övergrepp och sexuell kränkning ska utformas. Att gränsen för det kriminaliserade området enligt utredningens förslag kommer gå vid frivilligt deltagande är enligt Fatta en viktig och självklar del av en modern och jämställd sexualbrottslagstiftning. Kravet på att frivilligheten ska komma till uttryck genom ord eller handling är också viktigt, samtycke kan inte förutsättas när det kommer till sex. Fatta delar utredningens uppfattning att det inte är görligt att lagstadga hur ett uttryck för frivillighet ska se ut men däremot i lagtexten ange de situationer då ett uttryck för frivillighet inte ska räknas. Fatta delar i huvudsak utredningens uppfattning om vilka situationer det kan vara, men är bekymrade över en viss otydlighet när det kommer till sexuella aktiviteter med någon som sover inom ramen för nära relationer, vilket vi återkommer till nedan. Därtill önskar Fatta ett tydligare ställningstagande från lagstiftaren gällande utnyttjande av unga personer som har ett självskadebeteende, någonting vi också återkommer till nedan.

Att gränsen för det kriminaliserade området går vid frivilligt deltagande utgör en viktig normativ markör för att människor inte är tillgängliga för andras sexuella behov eller önskemål förrän de själva uttryckt att de vill vara med på det. Som Ulrika Andersson visar i sin avhandling från 2004 (*Hans (ord) eller hennes? En könsteoretisk analys av det straffrättsliga skyddet mot sexuella övergrepp*) så har rättskyddsobjektet (den som utsatts för brottet) konstruerats i rättspraxis som öppet, tillgängligt och passivt. Det förslag på kriminalisering som presenteras i betänkandet, där gränsen går vid frivilligt deltagande, är ett viktigt steg för att bryta det mönstret.

Det har i den allmänna debatten efter det att betänkandet presenterades lyfts invändningar om att det skulle vara svårt för domstolarna att avgöra när en sexuell handling övergår till en annan, och att det skulle finnas svårigheter i att avgöra om deltagandet i den nya sexuella handlingen är frivilligt eller ej. Fatta menar att kritiken är obefogad och oron överdriven, särskilt när det kommer till de handlingar som omfattas av det föreslagna brottet sexuellt övergrepp. Att avgöra när en handling övergår till en annan är inget nytt för domstolarna eller inom straffrätten, ej heller när en tillåten handling övergår till en kriminaliserad (otillåten) sådan. Att lägga ner ett paket mjölk i sin väska i affären är en tillåten handling men att uppsåtligen sedan passera kassaspärrarna utan att betala för den är brottsligt. Varför skulle handlingar

när det kommer till just sex och sexualitet på straffrättens område vara så särskilt svåra att bedöma?

Som framgår av betänkandet kommer s.k. tjatsex inte att vara straffbart genom den föreslagna lagstiftningen. Fatta delar utredningens bedömning att rättssäkerheten kräver att man ska kunna förlita sig på ett uttryck för frivilligt deltagande (i sådana situationer där ett sådant uttryck är relevant, dvs. inte de av utredningen föreslagna specifika situationer då ett sådant uttryck ska sakna betydelse). Vi vill dock framhålla betydelsen av att resurser avsätts till utbildning och normförändrande arbete för att minska förekomsten av tjatsex.

När det kommer till utredningens diskussion om att sexuella aktiviteter vid sömn inom nära relationer inte ska vara kriminaliserat under förutsättning att aktiviteterna håller sig till det som de inblandade kommit överens om (s. 210-211) anser Fatta att resonemanget bitvis är otydligt. Vad som menas med sexuella handlingar "av mindre integritetskänsligt slag" (s. 211) kan säkert variera från person till person. Fatta instämmer alltså med utredningen om att det i vissa situationer inte kan anses brottsligt att väcka en person med sexuella handlingar men efterlyser att regeringen i propositionen förtydligar vad som ska gälla i dessa fall till ledning för rättstillämpningen.

Vidare befarar Fatta att den föreslagna regleringen inte kommer att fånga upp alla straffvärda fall där vuxna män medvetet kontakter och sexuellt utnyttjar unga personer som har ett självskadebeteende. Detta beteende är ytterst klandervärt och orsakar stor skada för både den utsatta och samhället i stort. Precis som det inte ska vara tillåtet att på begäran skära en annan person i handleden ska det inte vara tillåtet att skada en person med självskadebeteende genom sexuella handlingar. Självskadebeteende bland unga är ett växande samhällsproblem, och i kombination med ett ökat användande av internet och sociala medier som kontaktkanaler riskerar omfattningen av den här typen av fall att öka. Fatta önskar därför ett tydligare ställningstagande från lagstiftarens sida i propositionen. Uppräkningen av omständigheter som kan utgöra en särskilt utsatt situation bör kompletteras. Begreppet psykisk ohälsa, som enligt utredningen används i dansk lagstiftning (s. 143) skulle tydliggöra att självskadebeteende är en omständighet som kan konstituera en särskilt utsatt situation.

Avsnitt 5.9 Överväganden om ett oaktsamhetsansvar för sexualbrott

Fatta välkomnar utredningens förslag att införa ett oaktsamhetsansvar, och instämmer i utredningens slutsats att en nykriminalisering är befogad. Dagens uppsåtskrav innebär att gärningsmannens verklighetsuppfattning, hur oaktsam och orimlig den än är, blir avgörande för handlingens straffbarhet. Den brottsutsattas rättstrygghet och möjlighet till upprättelse blir på så sätt direkt beroende av bl.a. gärningsmannens syn på vad sex och frivillighet innebär. Denna ordning är ohållbar. Även oaktsamma kränkningar av den sexuella integriteten, ett högt värderat skyddsintresse, är straffvärda. Skadan för den brottsutsatta är densamma oavsett om gärningsmannen handlat uppsåtligen eller oaktsamt. Att utredningen efter sin praxisgenomgång konstaterat att en relativt stor andel friande domar har sin grund i huruvida gärningsmannen har haft insikt om de omständigheter som är avgörande för straffansvar eller inte talar för att denna nykriminalisering är mycket angelägen.

Att utredningen föreslår att kriminaliseringen begränsas till grov oaktsamhet kan visserligen vara förståeligt med hänsyn till att nykriminalisering bör ske med viss försiktighet och att det bör säkerställas att endast fall som verkligen är straffvärda träffas av bestämmelsen. Vikten av att även omedvetet oaktsamma handlingar kan utgöra grov oaktsamhet måste dock understrykas. Skulle resultatet av den praktiska rättstillämpningen bli att endast fall av medveten oaktsamhet anses falla in under bestämmelsen riskerar nykriminaliseringen att bli verkningslös. Detta eftersom det första steget i prövningen av likgiltighetsuppsåt och medveten oaktsamhet (kravet på gärningsmannens kognitiva inställning) är detsamma. Fatta anser därför att en kriminalisering av oaktsamhet, och inte bara grov oaktsamhet, måste övervägas. Att ställa ett högt aktsamhetskrav på den person som genomför sexuella handlingar med en eller flera andra personer är fullt rimligt då den sexuella integriteten är ett mycket skyddsvärt intresse. Det bör här understrykas att en kriminalisering av oaktsamhet inte innebär att alla avvikelser från det idealt aktsamma kommer att grunda straffansvar. Obetydliga avvikelser från det helt aktsamma utgör inte oaktsamhet (Leijonhufvud, Wennberg, Ågren, *Straffansvar*, 9 uppl. 2015, s 93. Erenius, *Oaktsamhet: studier i straffrätt*, 1971). Detta innebär att den lägsta graden av icke-aktsamt beteende inte skulle vara straffbart även om oaktsamhet kriminaliseras. Därmed är det möjligt att säkerställa att endast straffvärda fall träffas av bestämmelsen.

Enligt Fattas mening är det inte önskvärt att införa böter i straffskalan vid en eventuell kriminalisering av all oaktsamhet. Det bör poängteras att det inte heller finns någon tvingande regel som stadgar att så måste ske.

I övrigt vill Fatta understryka vikten av att kunna följa upp och noggrant utvärdera en nykriminalisering. Här spelar en nyanserad statistik en betydelsefull roll. Av denna anledning anser Fatta att det vore lämpligt att brotten oaktsamt sexuellt övergrepp och oaktsam sexuell kränkning regleras i separata paragrafer.

Kapitel 6 Bättre stöd till målsäganden under rättsprocessen

Fatta tillstyrker i sin helhet förslagen om bättre stöd till målsäganden som presenteras i betänkandet. Att förtydliga målsägandebiträdets roll och betona vikten av att ett sådant utses tidigare i processen är nödvändigt och välkommet. Det är först och främst en fråga om rättstrygghet för den som utsatts för ett sexualbrott. Att målsägandebiträden förordnas tidigare under processen leder också, som utredningen framhåller, till bättre förundersökningar då målsägandebiträdets närvaro driver ärendet framåt – det innebär alltså en förbättrad rättssäkerhet. Som det visats i forskning är ett målsägandebitråde en framgångsfaktor för förundersökningen: de mål där ett målsägandebitråde utsetts tidigt under processen leder oftare till åtal och lagföring. Det kan också tilläggas att en rättvis och professionellt genomförd förundersökning är en förutsättning för att såväl målsägande som tilltalad ska få en rättvis rättegång.

När det gäller de konkreta förslag utredningen lägger fram kan för det första nämnas förslaget att ett förordnande av målsägandebitråde ska prövas omedelbart när förundersökning om brott enligt 6 kap. brottsbalken har inletts eller återupptagits. Fatta anser det rimligt att domstolen fortsätter att förordna målsägandebitråde och att det är bra med en tydliggörande och handlingsdirigerande regel. Det är uppenbart att dagens lagstiftning, som inte hindrar att frågan om förordnande av målsägandebitråde

prövas omedelbart efter förundersökningens inledande, inte ger önskvärd effekt då målsägandebiträden generellt förordnas för sällan och för sent.

Vidare menar Fatta att det är en välavvägd kvalifikationsskärpning att endast den som på grund av sina kunskaper och erfarenheter är särskilt lämpad för det aktuella uppdraget får förordnas till målsägandebiträde. Fatta delar också utredningens uppfattning att något krav på att målsägandebiträdet är advokat inte är nödvändigt. Fatta instämmer också med utredningens förslag när det kommer till förändringarna av reglerna om substitution för målsägandebiträden. Som utredningen lyfter fram bygger förhållandet mellan målsägande och målsägandebiträde på förtroende och tillit och att det därför är rimligt att reglerna utformas så som utredningen föreslår.

Till sist vill Fatta lyfta frågan om behovet av juridisk rådgivning före polisanmälan. Som framgår av utredningens genomgång av tidigare förslag togs frågan upp i en promemoria av Sexualbrottsofferutredningen, Ju 2004:I, *Anmälan och utredning av sexualbrott*. I promemorian fanns ett förslag om att den som utsatts för sexualbrott skulle ha rätt till två timmars rådgivning från en advokat före polisanmälan. Ingenting har hänt med det förslaget och det är heller ingenting som utredningen behandlar vidare i betänkandet. Det har kommit till Fattas kännedom att det förekommer att jurister och organisationer erbjuder kostnadsfri rådgivning innan polisanmälan om sexualbrott görs, just för att många brottsoffer tvekar att anmäla sexualbrott då det är allmänt känt att förundersökningar och rättegångar om sådana brott kan vara särskilt jobbiga för målsäganden. Det verkar alltså finnas ett behov av rådgivning i ett mycket tidigt skede för de som utsatts för sexualbrott, redan innan polisanmälan görs. Fatta anser att det bör undersökas närmare hur det behovet kan mötas. Är det behov av juridisk rådgivning som behövs så tidigt eller är det medmänskligt stöd som kanske kan ges av till exempel brottsofferjourer eller liknande? Fatta vill alltså lyfta den här frågan för närmare utredning då den är viktig för ett bättre stöd till målsäganden under rättsprocessen.

I detta ärende har Fattas styrelse beslutat. Emma Moderato och Susanna Eriksson har varit föredragande.

Anna Thomasson
Ordförande FATTA